

*І.В. Охріменко,**доктор економічних наук, професор,**Національний університет біоресурсів і природокористування України,**м. Київ, Україна*

НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Аграрний ринок є одним із найдавніших явищ економічного життя, а відтак і людської цивілізації взагалі. Адже історично першими предметами обміну були результати праці землеробських і скотарських племен, тобто продукти сільського господарства. І нині серед інших товарних ринків як окремий виділяють ринок сільськогосподарський (аграрний, продовольчий, агропродовольчий), оскільки предметом купівлі-продажу на ньому виступає сільськогосподарська продукція та продовольство. З самого моменту виникнення і до наших днів аграрний ринок залишається дуже простим за формою і надійно служить задоволенню потреб як покупця, продавця чи споживача продуктів харчування.

Здавалося б, такий тривалий період існування та гранична простота цього економічного явища не повинні були залишити ніяких "білих плям" у науці про аграрний ринок. Проте протягом останніх двох десятиліть Нобелівський комітет двічі присуджував свої премії в галузі економіки за результат досліджень ринків з асиметрично розподіленою інформацією. Лауреатами у 1996 році стали James A. Mirrlees та William Vickrey, у 2001 році – George A. Akerlof, A. Michael Spence та Joseph E. Stiglitz. Це дає право вважати науку про ринок, в тому числі і аграрний, такою, що перебуває на етапі інтенсивного продуктивного розвитку. Не стоїть осторонь цього процесу і Україна. Сучасним напрямом розвитку науки про ринок можна вважати дослідження в галузі транзакційних витрат – управління ними та використання для вирішення проблем нормалізації пропорцій міжгалузевого обміну.

Надзвичайно корисним для аграрного ринку було б використання напрацьовань системного підходу, системної методології, зокрема, наукових категорій «система» та «організація». Саме вони виступають фундаментальними поняттями сучасного наукового апарату багатьох наук і, в першу чергу, загальної теорії організації. Її основи закладались одним з вітчизняних вчених – О. О. Богдановим, більше відомим як реакційний філософ, що зазнавав критики з боку В. І. Леніна. О. О. Богданов намагався створити тектологію – «всезагальну організаційну науку», положення якої стосуються природних та суспільних явищ і можуть бути застосовані навіть до самої науки. У повному обсязі тектологія не створена і до цього часу, але основна її складова – системний підхід, теорія систем – знайшла загальне визнання і використовується для розв'язання глобальних проблем забезпечення питною водою, продовольством, потепління, і т.п. З цією метою в м. Лаксенбург (Австрія) створено міжнародний інститут прикладного системного аналізу.

Система як наукове поняття означає сукупність речей будь-якої природи, яка цілеспрямовано і струнко упорядкована для вирішення певного завдання. Система – антипод механічної сукупності. Система – це організована, цілеспрямовано впорядкована сукупність, яка завдяки організації набуває властивостей емерджентності, тобто нових якостей, яких не мала сама по собі окремо взята жодна зі складових частин системи. Стосовно аграрного ринку поняття системи доцільно застосувати, перш за все, до його визначення як наукового поняття.

Справа в тому, що визначенням ринку, які можна відшукати у спеціальній економічній літературі, властиві одна з двох вад. Перша – застарілість і надмірне спрощення поняття ринку. Наприклад, у сторічної давності енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона ринок розглядається просто як місце торгівлі товарами. У виданні «Словника сучасної економіки Макміллана» під ринком розуміється «будь-яка сфера обміну». Видання нової британської енциклопедії визначає ринок як засіб, за допомогою якого здійснюється обмін товарами та послугами безпосередньо або через посередників. В усіх трьох випадках ринок характеризується як якийсь пасивний елемент економіки майже технічного призначення.

Друга вада – видимість методологічної глибини з одночасним ігноруванням реальної економічної ролі ринку. В економічній енциклопедії ринком називають сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація товарів і остаточно визнається суспільний характер праці, що вкладена у їх виробництво. В економічному словнику термін «ринок» тлумачиться як сукупність економічних відносин, що складаються у сфері обміну з приводу реалі-

зації товару. В наведених визначеннях ринком вважаються відносини, які ні на що, крім обміну, не впливають і не виходять за його межі.

Наведені визначення не можна вважати помилковими і повністю їх відкидати. Але не можна не бачити їхньої обмеженості й нездатності бути методологічною базою глибокого пізнання ринку як провідного компонента економічного життя. Були часи, коли ринок обслуговував економіку чи навіть її окрему локальну ділянку. Нині ситуація докорінно змінилась і вже ринок координує виробництво і всю економіку, керує нею.

Визначення ринку має значно повніше визначити його цільове призначення як системи управління агропромисловим виробництвом, кінцевою метою функціонування якої є задоволення споживчих потреб її громадян, а засобом – обмінні процеси. Якщо у попередніх визначеннях вони виступали як аналог ринку чи його атрибут, то в реальному житті – це засіб. Важливе також і те, що система управління складається з відповідних установ, методів та ресурсів. Ці складові можна перелічувати і в іншій послідовності, але якісно перелік залишатиметься таким же. Щоб точніше підкреслити, що до ресурсів системи належать лише ті, що забезпечують обмінні процеси, досконаліше визначення аграрного ринку можна побудувати так: аграрний ринок – це система установ, методів та ресурсів здійснення обмінних процесів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни з метою задоволення споживчих потреб її громадян.

Аргументоване визначення ринку після дискусій, обговорення та уточнення слід було б зафіксувати у відповідних нормативно-правових актах.

Системна природа ринку дає можливість цілком однозначно визначити і зміст його формування. Оскільки в рамках системного підходу організацією вважається створення системи із необхідних ресурсів, то формування аграрного ринку можна вважати його організацією. Вона передбачає визначення складових системи як функціональних підсистем. Для цього потрібне глибоке знання складу системи, закономірностей її функціонування та чітке формулювання мети створення кожної підсистеми й системи в цілому.

На наш погляд, структуру системи аграрного ринку можна подати як органічно цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підсистем.

Системоутворюючим елементом системи аграрного ринку виступає платоспроможний попит населення. Перша підсистема, яка взаємодіє безпосередньо з операторами ринку як з боку попиту, так і з боку пропозиції, – ринкова інфраструктура. Її завдання – генерування ринкових сигналів стосовно попиту та ринкових цін на сільськогосподарську продукцію і продовольство. Вже з урахуванням сказаного виникають два важливі напрями поглиблення наукових основ стосовно ринкової інфраструктури аграрного ринку. Перший – це визначення самого поняття як наукового. Ринкова інфраструктура продовольчого (сільськогосподарського) ринку – це генератор ринкових цін як цін попиту та пропозиції, арена безпосередньої взаємодії покупців і продавців із завданням визначення обсягів платоспроможного попиту та ринкових цін. Багато науковців і практиків тлумачать цей термін зовсім інакше, дуже розширено, відносячи до ринкової інфраструктури транспорт, зв'язок і навіть підприємства з переробки сільськогосподарської продукції. Виходячи із завдання першої підсистеми у вигляді генерування ринкових цін, до її складу можуть бути віднесені лише біржі, аукціони, оптові продовольчі ринки, міські ринки, фірмова збутова мережа сільськогосподарських і переробних підприємств. Агроторгові дома та постачальницько-збутові кооперативи лише за певних умов можуть бути віднесені до ринкової інфраструктури, оскільки попит і пропозиція зустрічаються та взаємодіють у них лише в деяких випадках. В основному ж ці два типи постачальницько-збутових підприємств концентрують пропозицію сільгосптоваровиробників і виступають операторами аграрного ринку з боку пропозиції.

Другий напрям поглиблення розуміння ролі ринкової інфраструктури зводиться до уточнення підходу до ранжування ролі та значення її окремих елементів. Безпосередньо з кінцевим споживачем взаємодіють міські ринки та фірмова збутова мережа товаровиробників – магазини, ларки, палатки, а іноді й кузов автомобіля. Саме ці елементи ринкової інфраструктури виявляють ринкові ціни і платоспроможний попит населення. Проте, провідна роль в економічній літературі й на практиці відводиться товарним біржам та оптовим ринкам. У результаті в Україні аграрних бірж більше ніж в Америці, а навіть зерна – традиційного біржового товару – реалізується через них мізерна кількість. У той же час звертає на себе увагу вкрай недостатня кількість закладів роздрібною торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством. Інфраструктурними елементами при цьому нерідко виступає асфальт, капот легкового автомобіля чи навіть узбіччя шосе. У Франції, наприклад, на 360

жителів припадає один продовольчий магазин, а в провінції Приморська Шаранта цієї країни один заклад роздрібною торгівлі обслуговував лише 60 жителів. Необхідно змінити акценти в ставленні до різних елементів ринкової інфраструктури аграрного ринку, звертаючи більшу увагу на роздрібну ланку, оскільки перша підсистема має своїм призначенням виявлення платоспроможного попиту та врівноважених ринкових цін.

Друга підсистема системи аграрного ринку враховує ту незаперечну обставину, що фрітредерські моделі ринку на принципах «laissez faire, laissez passer» потенційно несуть у собі загрозу незбалансованого зростання та немотивованих цінових «сплесків» і «провалів». Тому потрібна дієва підсистема стабілізації й регулювання ринкового середовища. При її створенні слід враховувати багатий світовий досвід у цій справі та особливості України. Стабілізаційні ланки аграрного ринку можуть мати державну природу і певною мірою спиратись на адміністративні методи (канадська та австралійська моделі зернового ринку). В той же час, дієвими і результативними зарекомендували себе засоби стабілізації ринкового середовища на основі самоуправління операторів ринку за допомогою професійних (галузевих) і міжпрофесійних (міжгалузевих) об'єднань виробників (багаторічний досвід Франції). Враховуючи актуальність завдань демократизації всього суспільного життя, для сучасної України більше придатна підсистема стабілізації аграрного ринку з використанням інститутів самоорганізації та самоуправління операторів продуктових секторів аграрного ринку. При цьому повністю зберігає своє значення і державне регулювання цін і доходів сільгосптоваровиробників, яке також покладається на другу підсистему. Її стабілізаційно-регулюючий вплив на аграрний ринок і має двосторонній характер попередження чи ліквідації розбалансованості шляхом як збільшення, так і зменшення пропозиції чи попиту.

Проте окремі продуктові сектори аграрного ринку повинні виконувати ще й роль своєрідних гарантів продовольчої безпеки на соціально важливих, життєво необхідних напрямках. Вирішення таких завдань покладається на третю підсистему аграрного ринку – координації пропозиції. Традиційно на цьому напрямі також передбачається використання державних інститутів і методів у вигляді забезпечених бюджетним фінансуванням державних продуктових програм. Альтернативний варіант – галузеві підприємницькі вертикально інтегровані формування національного масштабу (для України їх достатньо 4–5 для кожного продуктового підкомплексу) з високою маркетинговою культурою та досконалим прогнозуванням ринкових ситуацій. Вони не тільки об'єктивно зацікавлені в стабілізації відповідних продуктових секторів, а й практично здатні її забезпечити.

Четверта підсистема аграрного ринку – багатоукладне аграрне виробництво, в якому також необхідно формувати належне розуміння особливостей функціонування кожного укладу та галузі в ринкових умовах, можливостей, шляхів і доцільності різноманітних форм самоорганізації та самоуправління операторів ринку, неминучості й необхідності їх перетворення з пасивних пристосованців до ринкової кон'юнктури на активних її творців, переходу від пасивного очікування державної фінансової допомоги до аргументованої колективної коректної законної постановки відповідних питань і проблем в органах державного та господарського управління аграрним сектором України.

Таким чином, системна основа побудови аграрного ринку вимагає непростих і багатопланових дій, спільним в яких виступає лише стратегічна спрямованість на надання йому стабільного характеру та соціальної орієнтації. Тому, потрібна досконала законодавча база для забезпечення успіху. До цього часу нормативно-правові документи створення та функціонування аграрного ринку представлені документами різного юридичного рангу, недостатньо послідовними і суперечливими. З метою надання їм внутрішньої взаємоузгодженості й наступності вважаємо за доцільне визначити правові основи організації та функціонування вітчизняного аграрного ринку винятково Законами Верховної Ради України, внівши до ст. 92 Конституції України відповідну поправку. Крім того, необхідно прийняти рамковий закон про організацію та управління аграрним ринком України, а також дві групи законів прямої дії. Перша – функціональні закони про ринкову інфраструктуру, галузеві й міжгалузеві об'єднання виробників як установи персоніфікації продуктових ринків, інтеграційні процеси як засіб організації та стабілізації ринкового середовища. Друга – спеціальні закони про організацію і функціонування продуктових ринків.

Першою і визначальною особливістю аграрного ринку України слід вважати спонтанний, тобто позбавлений зовнішнього цілеспрямованого впливу, характер його формування та функціонування. Фактично він все ще перебуває в рамках ліберально-ринкової моделі. З неї починали перехід до ринку всі країни центральної та Східної Європи (ЦСЄ), а також Російська Федерація. Проте якщо країни ЦСЄ відмовились від неї ще на початку 90-х років і почали застосовувати державне регулювання аграрного ринку, створюючи відповідні установи, то Україна ще й нині не має дієвих засобів

попередження деструктивних проявів ринкової стихії. В Росії ще в 1997 році було прийнято закон «Про державне регулювання агропромислового виробництва», а в Україні Закон аналогічного спрямування з'явився значно пізніше – у січні 2001 року і, крім того, його дія мала обмежені часові рамки («Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років»).

Другою суттєвою особливістю формування аграрного ринку України є його обмежена «прозорість». Органи офіційної державної статистики вичерпно цієї проблеми не розв'язують. Наприклад, у статистичному бюлетені «Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами» вказується, що за «іншими каналами» реалізовано 59 % зерна, 74 – насіння соняшнику, 61 – картоплі, 68 – птиці, 60 – яєць та цукру, 46 – овочів і навіть 12 % молока та 23 % цукрових буряків. Інші канали – це переважно прямі угоди купівлі-продажу між покупцем і продавцем. Перелік груп покупців за прямими угодами дуже широкий – від іншого господарства до зарубіжної країни, але ніяких даних про склад таких операторів ринку з боку попиту бюлетень не містить. Ринок деяких продуктів (соняшник, птиця та ін.) виявляється практично інформаційно недоступним. Недосконаліми залишаються і методи поширення ринкової інформації. Відомчі галузеві інформаційні центри аграрного ринку належним чином не функціонують, хоча завдання їх створення було поставлено перед галузевим міністерством та міністерствами економічного блоку уряду ще в 1995 році.

Третьою особливістю формування аграрного ринку України є вкрай недостатнє інституціональне забезпечення. До цього часу не створено установ чи організацій персоніфікації продуктових секторів сільськогосподарського ринку та установ з практичної реалізації заходів державної підтримки виробників. Україні варто вивчити, зокрема, досвід ЄС, у складі сільськогосподарського ринку якого виділено понад двадцять продуктових ринків як окремих самостійних специфічних об'єктів організації, регулювання та державної підтримки.

Першою особливістю функціонування аграрного ринку України виступає значна часова варіація ринкових цін на основні сільськогосподарські продукти. Для порівняння можна розглянути деякі дані стосовно характеристики цього аспекту аграрного ринку в Україні та Сполучених Штатах Америки.

За останні сім років найменший коефіцієнт часової варіації ринкових цін в Україні відповідає найбільшому коефіцієнту для США – 22,1–22,3 % (в Україні – яйця, в США – сорго). Решта коефіцієнтів можуть бути оцінені як дуже високі і високі в Україні, і значні в США. При цьому в США протягом аналізованого семиріччя діяли заставні ціни, а доходи фермерів стабілізувалися компенсаційними платежами на основі цільових цін. Не виключено, що саме ці два економічних інструменти державного регулювання зернового ринку значно вплинули на стабілізацію його цінових параметрів протягом аналізованого семиріччя. Заставні ціни, як відомо, є інструментом грошової інтервенції (втручання) і відіграють роль цінової межі, нижче якої ринкові ціни опуститись не можуть. І навіть за десятиріччя коефіцієнти варіації заставних цін становили в США по пшениці 17,85 %, кукурудзі – 12,64, ячменю – 12,65, вівсу – 11,28, сорго – 14,63 %, тобто коливались навіть менше ринкових цін. Цільові ціни безпосередньої участі в обмінних процесах не беруть. Проте, стабілізуючи доходи фермера, вони створюють передумови маневрування термінами реалізації зерна, попереджаючи в такий спосіб «піки» пропозиції. В Україні ж на ринку зерна панувала ринкова стихія.

Друга особливість функціонування аграрного ринку України – незавершеність формування єдиного національного ринкового середовища. Вона проявляється в значній територіальній (просторовій) варіації ринкових цін. Коефіцієнти варіації навіть багатьох середньообласних цін, за якими сільськогосподарські підприємства реалізували вироблену ними продукцію, статистика оцінює як значні.

Якщо висока територіальна варіація цін на окремі продукти засвідчує ситуаційну локалізацію обмінних процесів, то наявність помірної (0,3–0,49) та значної (0,5–0,69) кореляції цін одного року з цінами іншого року вже можна розглядати як доказ стабільної територіальної диференціації цін. На території країни формуються територіальні зони постійно високих і постійно низьких цін на сільськогосподарську продукцію, обмінні процеси локалізуються в просторі. Локалізація обмінних процесів була властива ще мануфактурному періоду розвитку продуктивних сил. Для України це давно пройдений етап, але її аграрний ринок чомусь тяжіє саме до нього.

Територіальну варіацію цін правомірно вивчати й за даними про ціни на міських ринках. Певною мірою ця інформація навіть точніша, оскільки за середньообласними даними нівелюються внутрішньообласні коливання ринкових цін. Щоправда на міських ринках формуються ціни роздрібної торгівлі, тоді як сільськогосподарські підприємства реалізують вироблену ними продукцію в основному за оптовими цінами. Натомість ціни міських ринків формуються майже винятково як ціни попиту та пропозиції і, як правило, перебувають під впливом цін оптової ланки.

Саме з дівістю конкуренції пов'язаний ще один аспект завершеності формування аграрного ринку України – посилення концентрації виробництва сільськогосподарської продукції в районах з найбільш придатними для відповідних її видів природними умовами. На території України вони відзначаються великою строкатістю, що в кінцевому підсумку знаходить відображення у природному районуванні – виділенні п'яти макрозон – Степу, Лісостепу, Полісся, Гірських та Передгірних районів Карпат. Ринковими конкурентними важелями виробництво продукції повинно переміщуватись у найсприятливіші природно-кліматичні умови, де забезпечується низька її собівартість, а за рахунок цього – і конкурентоспроможність на всій території за умови єдиної ринкової ціни.

Якщо ж ринкова ціна диференціюється відповідно до територіальної собівартості, то ніяких економічних спонук, мотивів для переміщення виробництва у сприятливіші умови не виникає. За цією схемою встановлювалися державні диференційовані закупівельні ціни, які забезпечували рівновигідність виробництва сільськогосподарської продукції в різних природних умовах, при різній собівартості її одиниці. Єдина ринкова ціна перетворює таке виробництво з рівновигідного на різновигідне. Економічно активний підприємець шукає і знаходить прибуток та конкурентоспроможність у найбільш сприятливих природних умовах. У такий спосіб ринок і підвищує територіальну концентрацію виробництва. Вона вигідна всім операторам ринку. Продавець в особі агробізнесмена одержує можливість забезпечити конкурентоспроможність вироблюваної продукції за рахунок зниження її собівартості. Покупець в особі споживача за рахунок тієї ж низької собівартості одержує передумови до зниження продажної ціни. Все це класичні, традиційні механізми нормального ринку. Отже, в період створення ринкового середовища посилення концентрації виробництва засвідчує правильність, економічну доцільність процесу формування аграрного ринку. І навпаки, послаблення чи відсутність змін концентрації є прямим свідченням відхилення формування аграрного ринку від бажаного напрямку і змісту цього процесу.

Для виявлення та оцінки тенденцій часової зміни концентрації виробництва окремих сільськогосподарських продуктів доцільно скористатись відомим статистичним інструментом – графіком (кривою) Лоренца.

Одиницею спостереження при його складанні виступає адміністративний район. По кожному з них визначають його частку в загальній площі ріллі, загальному обсязі виробництва певної продукції, будують ранжований ряд за другим показником, а потім обчислюють кумулятивні відсотки за валовим збором і площею ріллі. Перший кумулятивний ряд відкладають на горизонтальній (абсцис), другий – на вертикальній (ординат) осях графіка. Криву концентрації утворюють точки перетину відповідних кумулятивних відсотків. Виявлення тенденцій зміни концентрації досягається розміщенням на одному рисунку двох графіків – аналізованого та базового року. Характер тенденції (посилення чи послаблення) концентрації виробництва в часі визначається характером відхилення кривої аналізованого року від кривої базового року. Якщо крива аналізованого року відхилилась від кривої базового у бік осі абсцис – концентрація посилилась, і навпаки – відхилення кривої аналізованого року від базового у бік осі ординат інтерпретується як послаблення концентрації.

Як показали матеріали дослідження, крива концентрації виробництва озимої пшениці відхилилась в бік горизонтальної осі (абсцис). Це засвідчує посилення концентрації виробництва даної культури. У 1990 році її валовий збір рівномірно розміщувався по всій площі ріллі: 30 % валового збору одержували від 30 % площі ріллі, 50 % валового збору – від 50 % площі ріллі і т.д. Тому крива концентрації була діагоналлю прямокутника, візуально – прямою лінією. Нині картина змінилась: 30 % валового збору забезпечили 20 % ріллі, а половина врожаю пшениці надійшла не з половини, а з 35 % загальної площі ріллі. Це і є прямим свідченням посилення концентрації виробництва озимої пшениці, виявленим за допомогою графіка Лоренца. Говорити про істотні зміни немає підстав – пшеницю як вирощували скрізь, так і вирощують – для 100 % валового збору потрібно 100 % площі ріллі як у 1990-му, так і тепер. Проте тенденція посилення концентрації безумовно має місце.

Аналогічні дослідження були проведені і для кукурудзи та соняшнику. З'ясувалось, що для зерна кукурудзи спостерігається тенденція посилення концентрації валового збору, а для соняшнику майже повне співпадання кривих концентрації базового та аналізованого років, тобто відсутність подібної тенденції. Крім того, якщо в 1990 році соняшник розміщували на 70 % ріллі, використовуваної сільськогосподарськими підприємствами, то нині цей показник зріс до 80 %. Отже, за допомогою графіків Лоренца також одержано свідчення незавершеності формування єдиного національного аграрного ринку.

Таким чином, формування єдиного національного сільськогосподарського (аграрного) ринку в Україні ще не завершено і ця обставина перешкоджає прояву переваг ринкової організації суспіль-

ного виробництва, оскільки в умовах, що склалися повноцінне конкурентне середовище сформуватись не може.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирилук Є. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем : [монографія] / Є. М. Кирилук ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2013. – 571 с.
2. Майстро С. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання : [монографія] / С. В. Майстро ; Національна академія держ. управління при Президентові України, Харківський регіональний ін-т держ. управління. – Х. : Магістр, 2009. – 240 с.
3. Миленький Д. Маркетинговий стратегічний аналіз ринку : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Миленький Д.В.; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2011. – 19 с.
4. Осташко Т. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку : [наук. доп.] / Т. О. Осташко; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К. : [б.в.], 2006. – 56 с.

О. Паскалова, А. Шаврієва,

студентки Одеського державного аграрного університету

м. Одеса, Україна

Керівник: кандидат економічних наук,

доцент О.І. Мельничук

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ БАЗОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗАГАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ

Управління якістю є ключовою функцією управління будь-якої організації, основним засобом досягнення і підтримання його конкурентоспроможності. Найбільш потужним науковим і методологічним напрямом у ХХ столітті стало загальне управління якістю – Total Quality Management. Цей підхід передбачає участь всього персоналу організації у створенні високоякісної продукції або послуги на всіх етапах її життєвого циклу від стадії маркетингу, проектування, виробництва, експлуатації, обслуговування до утилізації.

Метою TQM є досягнення довгострокових змін на підприємстві. Головними чинниками, які змушують організації шукати і впроваджувати нові способи підтвердження своєї адаптивності швидкоплинним змінам, є глобалізація світової економіки, посилення конкуренції, науково-технічний прогрес, підвищення вимог споживачі та законодавства до продукції та послуг.

У концепції TQM сконцентровано все прогресивне, що було притаманно попереднім концепціям управління. Це планування виробничого процесу контроль (концепція Ф. Тейлора) [3]; важливість управління процесами (У.Шухарт) [4], статистичне управління процесами (Еге. Демінг); вдосконалення процесів (Д.Джуран); прийнятний рівень якості, заснований на компроміс між зростанням для підвищення якості продукції і на вартістю наслідків випуску неякісних товарів (Р.Тагути). Вагомий внесок у розробку принципів TQM внесений А.Фейгенбаумом, який обгрунтував і сформулював принцип розширення відповідальності першої особи за поліпшення якості все менеджмент [5].

Загальне управління якістю – це технологія керівництва процесом підвищення якості. Вона має три частини: базову систему; систему технічного забезпечення; систему вдосконалення і розвитку загального управління якістю. Як випливає з філософії TQM, якість включає відчутні потреби, пов'язані з характеристиками продукції, якістю послуг, а також зумовлені якістю процесів та інших обставин.

Ефективність TQM залежить від таких основних умов: вища посадова особа на підприємстві енергійно виступає за підвищення якості; інвестиції здійснюються не в устаткування, а в людей; організаційні структури перетворюються або створюються спеціально під TQM [1, с. 200].

TQM характеризується саме тим, що воно, поряд з якістю продукції, переслідує також інші кі-нцеві результати, такі як довгостроковий комерційний успіх, користь для суспільства й задоволе-